

Шундай экан, обидалар ҳам аجدодларимиздан колган хаяжонли, муаззам моддий-маънавий хабардир.

Обидалар бизнинг нуроний боболаримиздир. Вайрона холига келтирилганлари эса беокибат болалари ташлаб қўйган кексаларга ўхшайдилар. Кайси бир маърифатли мамлакатга назар ташламанг — ҳамма ерда обидалар кўз корачигйдек сакланиб келинади.

Бизнинг захматкаш юртимизда ҳам анчайин обидалар бор. Яхшиямки, Самарканд, Хива ва Бухорода дилни хайратга тўлдирадиган, махобатли, нафис иморатлар сакланиб колган. Лекин, афсуслар бўлсинки, Русия 1860—80 йилларда Ўрта Осиёни босиб олар экан, аёвсиз жангу жадалларда кўп обидаларнинг ҳам кўксидан кон окиб, юрт химоячилари каторида шахид кетганлар.

Хабибуллох Сайид Гани, Махмудхон Яхёхон

Айникса, 1917 йил ўктябр «инкилоби»дан сўнг кўплаб обидалар «инкилоб»ни тушунмаган ёки қабул қилмаган кимсалардек муқим ерларйда «отиб» ташландилар.

Ўзингизга маълум, Хўканди латиф улкан бир худуднинг: Кошгардан тортиб Ўрунбурггача, Бадахшондан Ёйиккача (Ўрол) бўлган давлатнинг пойтахти, доруссалтанаси эди. Шу боис бу шаҳарда бошқа маъволарга караганда масжиду мадрасалар, кироатхоналар, ҳаммому карвонсаройлар кўплаб қурилган.

Сайид Муҳаммад Худоёрхон даврига келиб, пойтахтда етмиш иккита мадраса, беш юз олтмиш олтита масжид, ўттиздан зиёд қорихона (Қуръони қаримнинг тиловатини ўргатувчи махсус мактаб), сўқирхона. (кўзи ожизлар таълим оладиган ва кун кечирадиган маскан), бир неча қаландархона (қаландарлар тасаввуф оқимининг вақилларидан биридирмар) ва етимхоналар мавжуд эди. Айни савобли ишга кетадиган харажатлар шаҳарнинг ўзига тўқ фуқароларидан тушган хайр-эхсонлар ва ақсари давлат ажратган вақф мулкларидан йигилар эди. (Хужжат: № К. К. М. 5601 Д. П. 614. Хиҷрий 1229, шаъбон ойи, мелодий 1823, август. Кўкон. Ўлкани ўрганиш дорулосори). Шарқ ўтмишида халқнинг иқтисодий маданиятини белгиловчи омиллар асосан, ҳаммомлар, карвонсаройлар, кироатхоналар бўлган. Шаҳар қўргони ичида ўн икки ҳаммом, йигирма олти карвонсарой ва хар бир масжиду мадраса қошида кироатхоналар

бўлган (Кўкон. Ўлкани ўрганиш дорулосори. Хужжат: № К. К. М. 5618 . Д. П. 728).

Инкилобдан сўнг динга карши кураш туги остида дажжоллар шахримиздаги кўплаб масжиду мадрасаларни бузиб ташладилар. Бу иморатларнинг аксарияти асрларга мўлжаллаб қурилган эди. Зобиглар канчалар чиранмасинлар — бузиш осон бўлмаган. Қадимий обидаларимиз сўнгги конлари қолгунча ўзларини химоя қилганлар. Ўравонларнинг қучлари етмагач, кўплаб обидаларнинг остига бомба қўйиб портлатишга. Вайрон этилган улкан иморатларнинг харобалари эллигинчи йилларгача сақланиб қолган эди. Биз тенгилар бу харобалар ичида «уруш-уруш» ўйнаб улгайганмиз. Айниқса, Бойтакўприк мавзеида жойлашган Мухаммад Алихон (жаннатмакон Амир Умархон ва Мохларойим-Нодирабегимларнинг тўнгич фарзандлари. Хукмронлик даври — хижрий 1228—1248. Мелодий 1822— 1842 йиллар) мадрасаси ўз даврининг хонликдаги энг йирик ва жозибалиси эди. Мадраса икки қаватли ва икки юзу қирк хужрага эга бўлган, қарийб 1000 га яқин толиби илм савод чиқарган. Хар бир хужрада тўрттадан саккизтагача толиблар яшаб, тахсил кўрганлар! Ҳозирги кунда мадраса ўрнида Хрущев даврида урф бўлган рухсиз, кўримсиз тўртбурчак уйлар (ётоқхоналар, ёнгинни ўчириш хизмати) жойлашган.

Шаҳарнинг Чалчик мавзеида Минг ойим (Норбўтабийнинг завжалари, Амир Умархоннинг волидалари) мадрасаси жойлашган эди. Бу мадраса ҳам инкилоб қурбони бўлди (Ҳозирги кунда мадраса ўрнида Ҳамза номидаги мусикий драма театри ва Ҳамза дорулосори бинолари жойлашган).

Минг Ойимдек мўътабар мадрасанинг ёнгинасида, машҳур Чорсу майдонида бир-бири билан гўзалликда рақобат қиладиган икки қаватли, қосинли уч мадраса опа-сингилдек зарофат билан нур сочиб туришар эди. Ҳудоёрхоннинг оталиги — Мусулмонкул «Мадрасаи Олийяни қурдиришда кўп қонбозлик кўрсатган, на маблағни, на меҳнатни аяган. Ёш Ҳудоёрхонга бахшида этилган ушбу мадрасада хонлиқнинг кўплаб шоиру уламолари, хаттоту фақиҳлари билим бўлганлар. 1914 йилда Фаргона вилояти маориф назоратчиси Юсуфхон Мирзонинг генерал губернатор Куропаткинга (Ўрта Осиёни босиб олишда қатнашган) берган ҳисоботлари-да «Мадрасаи Олий»да 42 хужрада 112 толиб яшаб, тахсил кўраётганлигига шохидлик берилган.

Чорсунинг шундоқ қончиқарида Ҳудоёрхоннинг иниси, Маргилону Ўш вилоятларининг ҳокими Саййид Мухаммад Султонмуродбек қурдирган мадраса қосинларида хар қуни субҳнинг илк нурлари ажиб қилвалар қилгуси эди. Ушбу мадрасада қирқта хужра бўлиб, 86 толиб тахсил олган.

Чорсунинг жанубида эса узукка қўйилган кўздек ярашиғлик «Ҳокимойим» мадрасаси мавжуд эди. Бу мадрасани Ҳудоёрхон дунёда ўзи учун ҳаммадан афзал бўлган онасига — Жарқунойимга атаб қурдирган. Ушбу мадрасанинг 36 хужрасида олтиштача толиб билим оларди. Мадрасаларнинг ҳаммаси икки қаватли ва мадрасадаги ҳамма толиблар нафақа олиб тахсил кўрардилар. Мадрасада тахсил уч босқичдан иборат бўлган: қуйи, ўрта, олий. Демакким, нафақалар ҳам уч қил бўлган: адно, авсат, аъло (Кўкон. Ўлкани ўрганиш дорул-осори). Надоматлар бўлсинким, бу мадрасаларнинг бири хотирамизда ҳам қолмаган Инкилобдан сўнг қашшофу қосмонлар, қоринқим, «дунёни фаол қайта қурувчилар» шахримиздаги 62 мадраса қаторида уч опа-сингилни ҳам қўтаринки рух билан, қизил шаңбаликлар уюштириб, қулини қўққа соқуришган, маърифатнинг буюқ ўқоклари бузиб ташланган. Маърифат йўқ ўлкада эса маънавият қон таслим қилгусидир...

Инкилобдан кейинги адабиётимизда Мусулмонкул ва Худоёрхонни ўта жохил ва маърифатсиз кимсалар қилиб кўрсатиш урф бўлган эди. Тарих кўрсатиб турибдики, бу кимсалар ҳам ўзлари ҳукмрон синфга мансуб бўлсалар-да, маърифатдан ажраб қолишмаган экан. Факат «айш сурабермасдан», умрларини беш вақт намоз ва масжиду мадрасалар қуришга ҳам сарф қилган эканлар-да!

Кўхна Шарқнинг факат амиру султонлари, хонлари салтанат марказида қурдирадиган, арқони давлатнинг ҳамкудрати, ҳам кўрки бўлмиш яхлит сарой—Ўрдадир.

Хўканди латифда хонлик замонларида (1709—1876 мелодий) жами етти марта Ўрда қурилгани тарих солномаларига қитобат қилинган. Саййид Мухаммад Худоёрхон қурдирган сарой, мозийдан воқиф энг сўнгги Ўрда бўлиб, майиб ва мажрух ҳолда бизнинг қунгача етиб келган, ҳолос.

Ҳозирги Ўрда ўрнида амир Умархон жаннати маконнинг «Зарринсарой»лари мавжуд эди. 1842 йили Бухоро амири Насруллохон Кўчонни фатх этди. Хар қайси урушда ҳам биринчи бўлиб яхшилар қурбон бўлганидек, «Зарринсарой» ҳам харобага айланди.

Ўрда учун шу ер, албатта, бежиз танланмаган. Бу жойни танлашда Худоёрхонга атрофидаги аъёни салтанат ҳам маслахатлар беришгани маълум. Алқисса, «Зарринсарой» бузилиб кетгани билан, руҳи барқарор эди. Демак, аجدодларимиз бунини тегис қилишган. Ўзларини ота-боболарнинг маънавиятидан зинҳор-базинҳор бенаиб этишмаган.

Саййид Мухаммад Худоёрхон шайхулисломдан фатвони олиб, волидалари Жарқунонимнинг дуоларидан хурсанд бўлиб, улуг меҳнат йўлида хатми қуръон қилиб, хижрий 1280 йилнинг зулҳижжасида (1863 мелодий йил, феврал) Ўрда қурилишини бошлашга фармони олийни берган.

Қурилиш сарқори этиб Хўканднинг таникли усталаридан Мухаммад Турдали, бош меъмор этиб эса Мир Ўбайдуллох тайинландилар.

Фарғонача услуб билан қурилган, қошинлари хар қимсаннинг қўнғлига рангин оҳанглар тўлдирган, улкан доруссалтанасининг кўрки бўлган Ўрда хижрий 1827 (мелодий 1870) йилнинг муқаддас рамазони шариф қўнлари доврўгу тантана билан хонга ўймақор қўш таба-қали дарвозасини очди.

Саройнинг чегараси шаҳар майдонининг қаттагина қисмини ўз ичига олган бўлиб, тўрт тарқбий қисдан: ташқи сарой, ўрта сарой, ички сарой ва богдан иборат эди.

Ташқи саройда қурол-аслаҳа оморлари ва устахоналар, сарбозхоналар, жойлашган эди. Ўрта саройда хўжалиқ биналари, бофандалар (зарбофчилик), оморлар ўрин олган.

Ички саройнинг ўзи ўттиз етти ҳовли, бир юз ўн тўрт хонадан иборат бўлган. Бир юзу ўн тўрт рақам Қуръони қаримдаги муқаддас бир юзу ўн тўрт сурага ишора эмасмикин?

Ички саройда хоналар қуйидагича тақсимланган: жиловхона, саломхона, хўжраи ҳос, девон, меҳмонхона, масжид, зарбхона, газна, доруш шаҳзода ва ичкари (ҳарам).

Саройнинг шаҳнишин ҳовлисида «Хавзи фўлодий» номли, ичига маъдан қопланган ҳовуз ҳам бўлиб, унинг устига қорёғларнинг номлари нақш этилган тўрт устун-ли шийпон ўрнатилган эди.

Бундай кўрқам саройда Саййид Мухаммад Худоёрхонга давлатни сўраш факат беш йилга насиб этди, ҳолос.

Хижрий 1293 йилнинг шаъбон ойида (1876 йил, феврал, мелодий) Урусия қўшинлари Хўкандни забт этдилар. Босқин пайтида саройнинг қатта қисмига шикаст етди. Аввал ташқи саройнинг деворлари қўлатилган бўлса, сўнгра ўзи ҳам қалъа қуриш учун ер билан

яксон килинди. Аркони давлатнинг Ўрдага тўпланган кимматбахо буюмлари, санъат асарлари, осори атикалари, девонхона хужжатларининг катта кисми, бир томондан, Ўрусия лашкарлари, иккинчи томондан эса хонга карши кайфиятдаги гурухлар томонидан талон-тарож килинди. Кўкон хонлиги тугатилиб, унинг ўрнида Туркистон генерал губернаторлигининг Фаргона вилояти ташкил этилгач, Ўрда гарнизон калъасига айлантирилди. Ташки ва ўрта сарой бутунлай бузиб ташланди. Хатто харам хоналарининг ўрнига казарма ва отхоналар қурилди. Саломхона, яъни хоннинг қабулхонаси черковга айлантирилди.

Рус зобитларидан бирининг кизи, кейинчалик шафкат хамшираси бўлган Зинаида Павловна Борисова ёшлик пайтида бир неча муддат калъада яшаган. Унинг шаходат беришича, рус аскарлари арокка пул тополмай қолганлирида сарой хоналарининг деразаларини, нақшинкор эшикларини, тасодифан сақланиб қолган ашёларни дуч келган одамларга пуллаб юборишар экан (Кўкон дорулосори).

Амрикодан келган кўконлик ўзбекларнинг айтишларича, Нуй-Йорк музейлиридан бирининг тўрида Кўконда ишланган, бетакрор нақшлар билан безатилган эшик намойиш қилинар экан. Қайдам, балким, саройдан талаб кетилган эшикларнинг биридир. Шўролар даврига келиб, Ўрдада турли муассаса ва ташкилотлар; камбағаллар кўмитаси, кўшчилар уюшмаси, тракторчилар курси, кишлоқ хўжалик кўргазмаси фаолият кўрсатди. Лекин бирор марта ҳам таъмирлаш ишлари олиб қорилмади. Натижада, янабир қанча иморатлар бузилиб, охири-оқибат саройнинг бир юз ўн тўрт хонвсидан ўн тўққиз хонагина бизнинг қунларгача етиб қелди. Шу қунларда саройни, қисман бўлса ҳам, тиклаш ишлари олиб қорилмокда. Хайрият! Бирок, бу ишлар қадимгисининг ўрнини босолмас экан... Бир томондан, таъмир ишлари олиб қорилгани билан, иккинчи томондан, Ўрда атрофини ўраб олган болаларбоп темирўл доимий «қилқилалар»ни яратиб, обидани қайрон қилмокда.

Ўрда пештоқидан ва гулдасталиридан қўчиб тушаётган қўшинлар қил-қил синмокда. Қўшинларни таъмирлашнинг эса ҳеч иложи йўқ. Қодийда қўшинларни қакат Қиштон қуллоқчилиқ қорхонаси тайерлаши мумкин. Лекин ҳудонинг зорини қилганингиз билан, улар қўшин тайерлаб беришмайди. Чунки бу иш иқтисодий томондан қорхонага қойда қелтирмайди. Таъмирлаш ишлари бўйича буюртмачиларнинг эса доимо қўллари қалта. Қиштонлик усталар эса қет элларга хар қил эсдалиқлар ясаш билан бандлар. Қурмагур доллар тушиб турса қерак-да! Албатта, усталарни қоралаб бўлмайди. Бозор иқтисоди деганларидек.. Аммо инсоний ва миллий ёрдамга муҳтож ёдгорликлар қиштонлик дўстларимизнинг ҳам маънавий мулкларини-қў! Ўрданинг қадимги қўшинларини қиштонлик уста Абдуллох ишлаганликларини қилишармикин улар?

Сўнги обидаларимизни ҳам эплаб сақлаб қололмасак, қим деган одам бўлдиқ?!

Кўконнинг ўзида қакат қўшин ишлаб қикарадиган қорхона ташкил қилишнинг вақти етмадимикин? Ахир, қўшинларга эҳтиёж қакат бизнинг жумҳуриятда эмас, балки Осиё мамлақатларида ҳам сезиларли. Шунинг учун қўшин масаласини қал қилмасдан туриб, ёдгорликларни таъмирлашни тезлаштириб бўлмайди.

Жомеъ масжиди шаҳарнинг марказида жойлашган бўлиб, жума намозларини ўқишга ва хоннинг зарур фармонларини қалққа етқизишга қизмат қилган. Қадимда қентлар шаҳар мақомини олиш учун, албатта жомеъ масжиди қурдириши зарур бўлган.

Ўрта асрнинг муаррихлари ва сайёхларининг қатор асарларида Хўқанддаги жомеъ масжиди ҳақида маълумотлар учрайди,

Тарихий жойшунослиқ тадқиқотлари натижаси ўлароқ, мақкур асарларда эслатиб

ўтилган жомеъ масжиди хозирги жомеъ ўрнида эканлиги аникланди.

Муаррих Жамол Карший масжид Хўкандда вафот этган (хижрий 113, мелодий 731 йиллар) имом Абдуллох (Мухаммад пайгамбар саллаллоху алайхи ва салламнинг чеваралари), томонидан курдирилганлигига ишора қилган. Мўгул истилоси пайтида шаҳар билан бирга бу жомеъ ҳам вайрон бўлиб кетган.

1221 хижрий — 1805 мелодий йилдв Кўкон хони Мухаммад Олимхон (Умархоннинг акаси) бу ердв янгидан жомеъ биносини қуришга қиришади. Лекин деворлар одам бўйи кўтвриллар-кўтарилмас, пири Мухаммад Яъқуб Охунднинг: «Масжид каби муқаддас биноларни зулм ила тўпланган маблағ ҳисобига қуриш мамнуъидир», — деган фатвосидан сўнг қурилишни тўхтатиб, тошу гиштини Афғон богда курдираётган саройга ишлатиб юборади. Сарой бизнинг кунларгача етиб келмаган. (Махмуд Ҳаким Яйфоний Хўкандий. «Хуллас-ут таворих». Ўлкани ўрганиш дорулосори жамғармаси).

Хижрий 1230, мелодий 1814 йили Амир Умархон хозирги кундаги жомеъ масжид қурилишини бошлаб юборди. Масжиднинг меъмори ўз замонасининг етук олиму фозили, заршуноси, хаттоти, мулла Худоёр Устрвашаний Махвий эдилар (Фазлий. «Мажмуаи шоирон». Фарғонв вилояти адабиёт дорулосори). Кўрсатиб ўтилган тазкирада келтирилишича, бино қурилишида икки юзга яқин Монийсифат меъморлар ишлаганлар. Бино тарҳини махвийнинг ўзи чизганлар.

Жомеъ хижрий 1232, мелодий 1816 йили тугалланган.

Бино мураббаъ (квадрат) шаклида бўлиб, гарб томонини масжиднинг асосий қисми, айвон ва хонақоҳ эгаллаган.

Тўксон саккиз устун кўтариб турган тўккиз газ баландликдаги шифт вассажуфт услубида ёпилган бўлиб, нақши ва тузилишига кўра, Қуръони қарим сураларига қиёс қилиб бир юз ўн тўрт равоққа бўлинган. Устунлар қумуш суви билан, муқарнаслар эса зарҳал билан зийнатланган. Ганжқор деворлари ислими ва парғори нақшлар билан безатилган.

Жомеъ ховлиснинг қолган ўч томонини дарвозалар, жиловхоналар, хужралар, дарсхоналар ва маиший бинолар эгаллаган. Жомеъ масжиди хонликдаги асосий ибодатхона бўлиши билан баробар, бу ерда мадраса ҳам мавжуд эди. Жомеъ мадрасаси хонликдаги олий илм даргоҳи эди. Бу мўътабар даргоҳда юз хужра бўлиб, икки юз йигирма толиб ўқиган, жумладан, Шарқий Туркистон ҳукмдори Яъқуббек Бадавлат, шоир Зоқиржон Холмуҳаммад ўғли Фуркат, Худоёрхоннинг нойиби Отабек, олим Акбархўжа Яҳёхўжа ўғли, Ҳамзанинг устози Мирзои Хўкандийлар таълим олишган.

Жомеъ хижрий 1271—72 (мелодий 1855—56) йилларда Худоёрхон томонидан таъмирланган. 1905—07 йиллари Кўконнинг мўътабар қишиларида бўлган Мир Ҳабиббой ташаббуси билан ҳашар усулида катта таъмир ишлари олиб борилган. Жомеъда мадраса 1921 йилгача, масжид эса 1933 йилгача ишлаб турган.

Динга қарши қураш бошлангач, жомеънинг катта қисми бузиб ташланади. Бино қолдиқлари турли артелларга оғборхоналар сифатида «такдим» этилганди.

Нихоят, 1975—80 йиллар давомида жомеъ масжиди қисман тикланди. Эзгу мақсад йўлида бошланган иш, таассуфки, мақсадга етиб бормади. Масжиду мадрасанинг қадимий қиёфасини тиклаш ўрнига савдо муассасалари, ҳунармандчилик устахонаси ва маъмурий бино қурамасидан иборат мажхул иншоот қурилди

ДАХМАИ ШОХОН. Дахмаи Шохон Кўкон хонларининг ҳазираси (ҳазира — оилавий дахма)дир.

Дахмаи Шохон хижрий 1238—1240, мелодий 1822— 24 йиллари Мохлар ойм. (Нодирабегим) томонидан умр йўлдоши, улкан доруссалтананинг ҳукмдори, замонасининг пешкадам шоиру фузалоси, карами кенг устози Амир Умархон жаннати маконнинг ёруғ рухларини шод айламак ниятида барпо килдирилган. Дахмаи Шохон минг йиллик маънос кабрлар ичинда кутилмаганда, олти киррали улугвор кошинли гулдасталари билан, ислими услубидаги накшли, кўш тавакали дарвозаси билан, шамолдан сўнг кўринадиган Кўконнинг тиник фируза осмони сингари гумбази билан, Сахройи Кабир ўртасида ногахон пайдо бўлиб колган Фирдавс богига ўхшаб мардумлар калбидан айрилиқ зангини ювиб кетгулик эди.

Дахмаи Шохоннинг меъморлари кўконлик усталар бўлиб, гишт ва кошин ишларини уста Мухаммад Кўзи, ёғоч-ўймакорлик ишларини эса уста Мухаммад Исо Нажжор бажарганлар. Дахма янги курилган пайтида унинг мухташам равоки ҳам бўлган. Дахма ичкарасидаги пасткам эшик оркали худди салом бергандек эгилиб, мураббаъ шаклидаги ховли сахнига чиқилади. Ховлида Кўкон хонларидан Норбўтабийнинг тахт насиб этмаган сеvimли фарзанди, хаётдан бевакт кўз юмган Мухаммад Аминхоннинг саганаси бор.

Дахмаи Шохоннинг асосий кисмида — хилхонада Норбўтабий, унинг катта ўғли Мухаммад Олимхон, ўртанча ўғли Амир Умархон ва уларнинг авлодлари дорул бакода муқимдурлар.

Дахмаи Шохоннинг ўймакор ва чизма накшлари билан уйгунлашиб кетган китобалар хикмйтларга тўла. Дахмаи Шохонга кира беришдаги меҳробсимон кўш тавакали дарвозанинг пештокига жалий хати билан куйидаги ҳадиси шариф битилган: «Азза ман канаъ, залла ман тамаъ. Кулли фажжин амик». Яъни: «Каноат кишини иззатга, тамаҳорликка олиб боради. Хар кандай пастлик пастликка тортади». Дарвозанинг хар икки тавакасига Умархон вафотида бағишланган форсча марсия-таърихлар ўйиб ёзилган. Шулардан бирининг мазмунини эътиборингизга хавола этамиз:

Адолатни ўзига коида килган дин шохи

бу заиф оламдан ҳақ сари кетди.

У нутқда Исонафас!

Кўк кўз фалакнинг дастидан дод,

Хатто шундай шохга ҳам захмат етказди!

Дарвоза тавакаларининг хошияларига настаъликнинг райхонийсида битилган

Умархоннинг туркийдаги газалларидан намуналар оройиш бериб турибди:

Зихи сонийки, андин бор ўлуб олам аро ашё,

Зебони лолаву савсан эрур ҳамди учун гўё.

Бахори лутф ила тошдин чикарди лолаи ахмар,

Ясатти ядди кудрат бирла етти гумбази хазро...

Дахмаи Шохондаги мўътабар китобалардан бирн Амир Умархоннинг кабрига кўйилган мармар тошга ёзилган лавҳадир. Унда номаълум шоир томонидан ёзилган газалда Умархоннинг вафоти тарихи берилган.

ДАХМАИ МОДАРИ ХОН. Амиру хонларнинг аёлларини ўлимларидан сўнг эрлар билан бир ҳазирага кўймаганлар. Кўкон хонларининг бегойимлари кабрини ўз ичига олган Дахмаи Модари Хон шу тахлит пайдо бўлган.

Дахмаи Модари Хонни хижрий 1241, мелодий 1825 йили Мухаммад Алихон раҳматли жаннатмакон эналари Минг оймнинг маъсум хотираларига атаб курдирган.

Ҳазирани курган меъмор ҳақида дахманинг ўзи шохидлик бериб турибди. Дахмаи Модари Хон гумбазининг хошиясига настаълик билан: «Амали Ўтанбек Окерий, сана

1241», деб ёзилган. Демак, ул мўътабар зот Рашидоннинг Окер касабасидандурлар. Дахмаи Модари Хон бизнинг давримизга ўта вайрон ва гариб холда етиб келган. Шу туфайли унинг дастлабки кийёфасини тасаввур қилиш ҳам қийин. Дахмаи Модари Хоннинг хилхоналари мутлак йўқ бўлиб кетган. Хозирги кунда ҳам харобалар остида Мингойим ва кундошлари Ойпошшо ойим, Нуржахон ойим ҳамда Умархоннинг синглиси Офтоб ойимларнинг хоки поклари ётибди. Шу кунда катта бир иморатдан факатгина унинг пештоки, гумбази; ва пештокнинг икки четидаги кошинли гулдасталар эзилган, каровсиз холда мунгайиб турибди...

Дахмаи Модари Хон гумбази тўғрисида алохида тўхталиб ўтиш жоиздир. Бу гумбаз ўзи мўъжазгина. Ва лекин ичкарига кириб карасангиз, бутунлай бошқа оламга бориб колгандек бўласиз. Бу гумбазнинг ичига ганчдан ишланган рамзий нақшлар юрагингизга абадий хайратни муҳраб қўяди. Гумбазнинг пастки гардишидан ўйик чизиклар бир-биридан 4—5 мискол чамаси масофада чапга буралиб юқорига, марказга томон ха-ракатдадирпар. Гумбазнинг энг юқори нуктасида бу чи-зиклар туташган. Тасаввур қила оласизми? Катта бир эшилган арконнинг бошини тугун қилиб қуйи кисмини кесиб юборсангиз, толалар марказдан бир текисда кочиб, эшилганча юқори нуктада бирлашадилар. Гирдобнинг ўзгинаси. Мангулик муждаси!

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб, коинот оламида улкан кашфиётлар очилганлиги ўзингизга маълум. Оламнинг «буюк портлаш»дан сўнг гирдибод шаклидалиги исботланди. Олимлардан Фридман, Хабл, Амбарсумовларнинг бу соҳадаги хизматлари бекиёсдир.

Хайратланарлиси шундаки, Ўктябр инкилобидан олдин саводсиз ҳисобланган халкимизнинг вакили оламнинг ҳаракатдаги рамзини Коинотнинг мажози бўлмиш Гумбазга 1825 йилдаёқ нақш қилиб кетган.

Бу обидалар сув бипан ҳаводек зарур. Чунки, бу обидалар инсониятнинг қай маконда муқимлигини доимо ёдига солиб туради. Чекланиб-чекланмаган коинот ичида, ўзи мангу яшайдиган олтин бешикни тебратувчига ҳамду санолар айтишни ёдига солиб туради. Зеро... Хўқанди латифнинг буюк тарихи, уйғок руҳи ва шаходатмаоб обидалари тўғрисидаги изланишлар давом эттирилар экан, Сиз азизларни боболарнинг камолотга етган маънавияти ҳазинасидан бебаҳра қолдирмаймиз, иншооллох!